

Людина в степу

Олесь Гончар

Морозом скувало степ, а потім враз роз-гасло — ні проїхати, ні пройти. Грейдери лежать розвернуті, колії по пояс. Тут — чорнозем. Важкий чорнозем.

Середина зими, а так, наче осінь. Снігу ніде нема. Земля в полинялих барвах, небо — в холодній розтри-воженості хмар; по голих посадках б'є вітер високих степових балів.

Безлюддям та вітром цей розгаслий надвечірній степ нагадує море в негоду. Ніби нема в ньому життя. Одначе він живе. І чи не ота маленька далека цяточка дає йому життя?

По розбитому ваговозами грейдеру, пірнаючи в глибоких маслянисто-чорних коліях, уперто пробивається кудись маленький, по самий брезент забризканий грязюкою газик. Кажуть, де ніщо не пройде, там він проходить, цей незavidний степовий трудяга.

У газика за кермом — водій Кожущенко. Людина він уже в літах, але в ньому ще почувається сила. Міцна, у вічних знегодах гартована сила. Цією силою налиті його руки, що припали до керма, налиті нею кремезні плечі під фуфайкою і шия. Руки водієві й весь він — у напрузі, бо машина йде нерівно, норовисто, ковзається, вигуцує на баюрах. Погляд Кожущенків спрямований постійно вперед — крізь скло, густо обляпане грязюкою, — на розбиту коліями дорогу.

— Чи доїдемо? Чи встигнемо? Чи врятуємо? — час від часу нервово звертається до Кожущенка його сусід по сидінню.

Кожущенко, не відриваючи очей від скла, кидає у відповідь глухо:

— На ліктях доповзем.

Уже звечоріло, але цього майже не помітно. Степ світлий: десь із-за спини, бредучи в хмарах, світить на степ повний місяць. Крижані скалки поблискують у коліях. Колії — як нескінченні, химерно поплутані траншеї. Лісосмуги голі, мов з дроту колючого. Щогли високовольтних ліній до хмар... Це той світ, серед якого вони пробираються удвох.

Сусід Кожущенків — юнак з худорлявим обличчям і гострим видовженим підборіддям. На голові у нього кучма густого чуба, що не вміщається під маленькою кепочкою, нижче вух спускаються кинджальчиками темні бакенбарди. На ньому новий, з доброго сукна піджак з сивим каракулевим коміром, і йому повинно бути б тепло, а він весь час щулиться, втягує голову в комір, ніби його продима. Це — Серьога, син голови колгоспу; торік він закінчив десятирічку, вступав до інституту, але не вступив і тепер тимчасово завіду® колгоспним клубом.

Чи не шкодує він, що поїхав з Кожущенком? Адже він з власної волі викликався на це!

Ще кілька годин тому в селі не знали, що скоїться таке лихо. Був недільний

святковий день. Дітвора гасала вниз по кризі затоки на ковзанах, вилітаючи з затоки й далі на простір замерзлого Каховського моря. Там, по сивих просторах закутих кригою вод, скільки зглянеш, всюди бовваніли людські постаті, де поодинокі, а де непорушними темними групами. То все були рибалки, завзяті щукарі, ентузіасти підльодного лову. Позгинавшись над своїми ополонками, вони з самого ранку висиджували там, незважаючи на стужу та вітер. А надвечір сталося...

Шквалом вітру відірвало величезну крижину і погнало разом з рибалками в море. Горе торкнулося майже кожної хати, вдерлося чи не в кожну сім'ю. На берегових кручах край села голосили жінки, в конторі сум'ятливо дзвонили в район, але не могли додзвонитись: видно, вітер обірвав десь у степу телефонні дроти. Лишалось одне — послати негайно до райцентру гінця. Хай же щось роблять, викликають авіацію, рятують людей!..

Коли цей Кожущенків газик, вилетівши на горб, зупинився серед розтривоженого людського натовпу, жінки, що досі волали в бік моря, разом обернулися до брезентової халабуди газика, дивлячись на нього, як на останню свою надію й порятунок. Саме тоді головин Серьога гукнув батькові, що він теж їде:

— Грузька дорога — ну й що? Проб'ємося, всіх там на ноги піднімемо!

Це було сказано в щирому запалі, сказано, може, тому, що в цю мить Серьога бачив перед собою налиті слізьми очі коханої дівчини,— батько її теж був серед тих, що їх погнало на крижині в море.

І от вони їдуть годину, другу, третю... Буксують, застряють, вибираються на колію і знову повзуть. Думки їхні весь час про тих, що на крижині. Чи вони ще живі? Чи витримає їх крижина, доки про нещастя дізнаються в районі і все можливе буде пущено в хід, щоб врятувати потерпілих?

— А може, наші таки баркасами їх наздогнали* — висловлює припущення Серьога,—Батько ж розпорядився баркаси вислати навздогін...

— Доки ті баркаси постягають з берега, то знаєш, куди крижину віднесе? Це ж стихія.

— І скільки разів їх попереджували... Ну й народ.

— Пізно людей винуватити, коли вони в біді. Тепер не про це думай.

— Вітер, здається, дужчає.

— Може, підмерзне.

— Та й розрили ж тут... Коли вже нам дороги такі, як слід, побудують?

— А хто нам їх побудує, як не самі?

— Ось я ж хотів в автодорожний, так їм виробничий стаж подавай. Стільки старавсь, а вони тобі — назад, от і вся дорога...

— Ну, твоя дорога тільки починається.

— Подивимось, куди вона поведе... Знаєш, як ото кажуть: з комсомолу починаєм — собезом кінчаєм.

— Рано тобі про собез.

Машина спускалась у байрак. Степ та байраки — такий тут ландшафт. На дні

байрака — зашерхле кригою озеречко; газик з розгону прощурувавши його, пішов на підйом. Мотор завив. Це був один з тих підйомів, коли, здається, мотору не вистачає якоїсь краплини сил, щоб узяти ще й цю крутизну, і люди в машині мимоволі напружуються всім тілом, мовби намагаючись підпихати самих себе. Проте цього разу ніщо не допомогло, сили двигунові таки забракло, і десь з половини підйому водій змушений був дати задній хід, спуститись назад аж у балку, звідки, розігнавшись, знову кинув машину вперед, ніби на таран. Знову мотор задихнувся на тому самому місці, і машина пішла назад, щоб ще раз узяти розгін.

Так повторювалось кілька разів. Водієві вже не видно було нічого: ні підйому, ні місива колії: скло перед ним було всуціль заляпане грязюкою.

Зупинивши машину, Кожущенко вийшов з кабіни, протер скло, став оглядатися. Для нього не була дивною оця бездоріжна дорога. Половина життя його пройшла на дорогах, і він бачив їх усяких. Знав фронтові, коли водив свій грузовик із снарядами по лозових настилах біля Дніпра, по важких в'язучих пісках, а пізніше в горах, коли пробивався взимку по руслах гірських річок все вище і вище. Вважав це звичайним і навіть приємно здивований був, коли в Карпатах дали йому медаль "За відвагу". Не ждав легкості й від колгоспних доріг. Літо за літом минало в пилюці, у вітрах. Хмаровища пилюки вставали через увесь степ, коли возив хліб на елеватори, а осінь... Осінні дороги — то вже суцільна мука, вони завжди з боєм, як оце зараз, даються степовим шоферам. Не звикати йому ночувати в степу, не звикати вертатись додому в багнюці по пояс, але зараз він не може ні повертатись, ні ночувати тут. Мусить квапитись, будь-що повинен рухатись вперед. Кожна згаяна хвилина мучить його, як злочин, бо оцей вітер, що обвіває зараз його, обвіває і тих, потерпілих, жене їх кудись у простір ночі, назустріч погибелі. Він знає, чому газик нездатен подолати цей підйом — лисі скати. І хіба не безглуздо, що через оці його лисі, з'їджені скати (ніяк не може добитися нових!) десь там мусять загинути люди! Через таку дрібницю! Треба б хмизу, якогось паліччя, щоб накидати під колеса, але навкруги — одна земля. Скинувши з себе фуфайку, Кожущенко із злістю кинув її під переднє колесо газика.

Серьоги біля нього не було, він у цей час стояв ззаду машини, готуючись підпихати. Газик рвонувся вперед, замолов колесами, пішов, пішов і... нарешті, вибрався на рівне!

Вони зустрілися біля машини, мо^би ще не вірячи в свою перемогу. Серьога по самий свій каракуль був у грязюці, коли він підпихав, вона біла на нього ніби з брандспойта. Та, незважаючи на це, обличчя його зараз світилося радістю: видобулись!

Тут, на узвишші, зони ледве трималися на ногах, таким вітром погнало на них із степу? Різкий, поривний, він пронизував до живого тіла, і Кожущенко, горблячи могутні плечі, видавався якимось беззахисним без фуфайки, в самій своїй вилинялій від прання, заношеній гімнастерці.

Перед тим як рушити далі, він збігав за фуфайкою, кинутою під колеса, і, повернувшись, пхнув під сидіння вже не суху одежину, а щось зовсім не схоже на неї — пуд перемеленої колесами багнюки. Добре, що знайшовся в газикі шмат якогось брезента,— здається, рештки солдатської плащ-палатки,— Кожущенко прикрив нею

плечі й знову взявся за кермо.

Поїхали далі. Місяць затягло тучами, у світлі фар стали пролітати сніжинки, навскісні, бистрі, як градини.

Вибравшись із глибоких колій на узбіччя, вони помчали озиминою, де перед ними вже, видно, хтось не раз проїжджав.

З кожним кілометром усе більше підмерзало — це почувалось по тому, як машину дедалі частіше заносить, кидає сюди й туди. В одному місці їх зненацька так повело, що машина, обкрутившись на місці, стала задом наперед.

— Діло кепське,— сказав Кожущенко,— не слухається.

І, виправивши машину знову вперед, пустив з наростаючою швидкістю. Їхати ще було їм далеко. Десятками кілометрів вимірюються степові перегони. А сніг густішав, вітром — крізь бокові щілини в брезенті— уже задимало, кидало сніговою крупю й на них.

По якомусь часі перед ними знову виник байрак. Перескочити б його одним духом! Машина, пущена на повну швидкість, здавалось, так і вихопиться на протилежний бік,— як раптом її понесло на узбіччя грейдера, і вони відчули, що вже летять кудись шкереберть. Коли стямились, першу мить думали, що їх нема, що їх уже побито, потовчено, покалічено. Проте обидва були цілі, живі. І машина стояла на колесах цілісінька.

Видобувшись з неї, побачили, що опинились на самому дні байрака. Глибокий, без сторонньої допомоги їм звідси не вибратись. Круті косогори слизькі, як скло,— їх уже прихопила ожеледь.

Снігом крутило в байраці, крутило в небі, всуціль захурделювало степ.

— Що ж робити? — Серьoga крізь сніг намагався розгледіти Кожущедка.

— Підеш пішки, Серьoga.

— А ти?

— Я зостанусь біля машини. Може, хто витягне — дожену.

— Я ж до ранку не дійду! Ніч, завірюха...

— Тримайся шляху. Високовольтних.

— Ні, як хоч... Я не піду. Мене замете! — останні слова він майже викрикнув розпачливо, по-дитячому.

Кожущенко наблизився, насунувся на нього обличчям:

— А тих — не замете?

— Мені ногу пошкодило! Спершу не чув, а зараз ось чую — болить!

Кожущенко помовчав насуплено.

— Тоді я піду. Зоставайсь.

І не встиг Серьoga щось сказати, як Кожущенкові плечі, обкинуті шматиною плащ-палатки, вже зникли у хвилях заметілі.

Мотор працював на малих оборотах. Постоявши деякий час біля машини, Серьoga заліз на сидіння, міцно прикривши за собою дверцята, мовби затуляючись оцим склом та брезентом від ночі, від хуги, від бурхаючого негодою степу. Не раз чув він, як гинуть

люди в степу, як знаходять, видобувають з-під снігу після буранів задубілі мерзляки тіл, бездиханні рештки того, що раніше жило, дихало, сміялось... Ні, він не хоче такого кінця! Адже він тільки починає жити, його люблять дівчата, а та, заради якої він пустився в цю стокляту дорогу, ще вчора ввечері цілувала його,— він і зараз чує, як руки її ніжно, ласкаво плывуть у його юнацькій густій шевелюрі... Він не загине! Хай яка там негода, який буран, але в нього є захист, йому дає надійний затишок оцей теплий батьківський га-зик, що гріє його своїм мотором. Але чи довго грітиме? Він глянув на шкалу — бензину було ще півбака. А як вигорить? Чи є запас? Став шукати каністри і раптом наткнувся вниз на щось мокре, липке, холодне. Кожущенкова фуфайка! Забита багнюкою, важка, і хоч ще на дорозі з неї було вичавлене все тепло людського тіла, вона, проте, зберігала в собі щось від Кожущенка, і від неї війнуло на Серьогу таким докором, що він аж відсахнувся од неї. Все якось одразу постало перед ним у справжньому світлі, стало на своє місце. Чому він відмовився йти? Чому став брехати, що йому пошкоджено ногу? Невже він боягуз? Невже то тільки були слова, коли він хвалився перед дівчиною, що піде в Антарктику, що не страшать його ні найнижчі в світі температури, ані найвищі?

Першим бажанням його було наздогнати Кожущенка, завернути, піти замість нього. Він вискочив з машини і одразу ж провалився в сніг — біля газика вже виросла снігова кучугура. Неба не було. Ні неба, ні шляху, ні високовольтних, був тільки океан розвирваного снігу, удари вітру, завивання буранної степової ночі. За мить він знову сидів у машині, і сніг танув на ньому, одяг відволочувався, ставав мокрим.

Мотор працював. Шкала світилась, і від її скупого світла було якось затишно. Серьога уявив Кожущенка, як він іде степом без фуфайки, в забитій снігом плащ-палатці, пробиваючись проти вітру крок за кроком вперед. Уявилося потім ще страшніше — як Кожущенко, виснажений, знесилений падає у глибокій колії, схожій на солдатський окоп, і там його поступово замітає снігом, а потім настає і той момент, коли Кожущенків дух, Кожущенкове тепло безслідно розвіюється вітром, по степу. Ще чомусь згадався з недавньої кінохроніки про Антарктиду отой останній кадр, коли тракториста Івана Хмару разом з його трактором поглинає — на очах у всіх! — крижана безодня океану... А ті, потерпілі? Де їхня зараз крижина? Куди жене її вітром серед відкритого степового моря? Чи, може, розламало, потрощило давно? Може, їх уже поглинула глибінь, вимірювана мільярдами тонн води, і нема кого рятувати, і Кожущенко ризикує даремно? Але ж якщо не дійде, не проб'ється Кожущенко, то загине отут і він, Серьога, бо здається, надовго розгулялась негода, не видно її краю...

Поки що йому тепло, його облягає дрімота. Відкотив комір, щоб менше чути завивання вітру, щоб ще більше відгородитися від негоди, від усього того жахіття, і поступово мовби занурювався в щось тепле, безпечне, домашнє. Степ доплив перед ним інший — літній, сонячний. Пшениці стоять без кінця, комбайн іде у хлібах. Іде кілометр, другий, третій, а хлібам не видно кіцця, і комбайнер, зупинившись, здивовано запитує: "Чи я не заблудивсь?"

Коли прокинувся, мотор уже не працював. Натиснув на стартер, став заводити —

даремно. Зрештою, цього треба було сподіватись. Без тепла, без мотора, один... У машині ставало якось видніше, мабуть, уже розвиднялося. Спробував відчинити дверцята — не відчиняються: замело! Газик замело!

Жах охопив Серьогу. Відчув себе, як у домовині, в білій сніговій домовині. Хто його тут відкопає? Нащо було zostаватись? Треба було йти, йти, адже він молодий, на ньому теплий піджак, хай би Кожущенко тут лишався!.,

Висунувши руки крізь брезент, став відгрібати сніг; з великим зусиллям відтиснув дверцята і, просунувшись боком, видобувся з машини.

Був ранок. За байраком, за сніговіями десь вгадувалось сонце. Вгадувалось воно по тому розливу світла, що виповнювало небо над мерехтінням снігової куряви вгорі. Оте розплескане на півнеба світло і виступало зараз посланцем сонця, було стихією, сильнішою за буран, тим нестрашним потоком світла все дужче пробивало сріблясту розвихрену каламуть.

Було таке враження, що вітер трохи поменшав, і скоро розгодиниться, вирине сонце, і степ сліпучо заграє в його промінні чистотою й тишею вгамованих снігів.

Провалюючись у снігу, Серьога побрів на грейдер і по той бік його, на дні балки, серед кущів побачив чийсь напівзаметений, перехняблений грузовик. Охоплений радісною надією, кинувся туди,— ось хоч там, нарешті, зустріне живу душу!

Але грузовик був порожній. Люди, зірвавшись вночі під укiс, видно, залишили його і пішли далі пішки, самотуж, як і Кожущенко. В кузові лежали дві каністри, і Серьога, вхопивши їх у руки, відчув, що вони легкі, бензину в них не було. Поторохтів ними і розчаровано кинув.

Сонце не з'являлося цілий день. Надвечір хурделиця розбушувалась іще з більшою силою. Зайшла друга ніч, і Серьога зустрів її, вкублившись у своєму газику, не маючи вже навіть того малого тепла, що було вчора: бензин кінчивсь, мотор заглух, шкала погасла.

Холод і темiнь у кабіні, дубіють ноги, мучить невідомість. Дверцята вже знову не відчиняються, скло заліпило снігом, здається, гору снігу намело над ним, назавжди привалило на дні байрака його холодний, вистуджений газик.

Цієї ночі він не спав. Чи боявся замерзнути, чи тому, що весь час тривожили уяву, з'являючись перед очима, то батько, то мати, то дівчина з заплаканим, таким дорогим обличчям, з'являлись і всі питали, домагались знати: "Чому ти так повівся, чому не пішов тією дорогою, якою пішов Кожущенко? Злякався за своє життя? Але ж ти його можеш втратити й тут, втратити безславно, а міг би віддати з честю, перемагаючи стихію, рятуючи людей. А ми ж усі думали про тебе інакше, бо в клубі ти був такий видний, веселий, ти мав такий успіх серед дівчат... І батько в тебе мужня людина, хоробрий солдат. Уяви його на своєму місці, хіба він повівся б так, як оце ти?"

Здавалось, ночі цій не буде кінця, і ніколи не вляжеться завірюха, і ніхто не прокладе дорогу через степові замети сюди до ледь помітного, заваленого снігами в байраку газика...

Проте дорогу хтось проклав. ПДє була темрява навкруги, коли Серьога почув на

грейдері гуркіт трактора, радісний, рятівний.

Трактор ішов по грейдеру! Ішов до нього, по нього! Але трактор прогуркотів і пішов десь далі. Чи він не помітив його, заметекого снігом, чи, може, й не рятувати йшов, а мав якесь інше завдання. І він не міг догукнути до нього, не міг подати йому голос, бо доки він бився в своєму газику, намагаючись відчинити дверцята, трактор уже відгуркотів, зник за горбом. Це було схоже на смертний присуд. Ніхто його не відгорне, ніхто, може, й не знає, що він тут гине, бо ж Кожущенко міг і не дійти, і слідів звідси до живих нема!

Невдовзі трактор, одначе, знову загуркотів, він, видно, вернувся, розшукуючи таки когось саме в цьому байраці. Серьога бив кулаками в дверцята, кричав у газику, але почував, як голос його завмирає, глухне під снігами.

І все ж його, здається, почули. Трактор зупинився, гомін людей залунав серед ночі, і стало виразно чути десь угорі:

— Трос! Давай трос!

Сталевий трос двічі обривався, доки, нарешті, вдалося зірвати з місця примерзлий до землі газик і витягти його на грейдер.

— Привіт сніговій людині!

Так жартували вони, ці незнайомі, приведені Кожу-щенком люди, зацікавлено розглядаючи в скупому світлі світання віднайденого, викопаного з-під снігів Серьогу.

Він стояв перед ними на грейдері, скоцюрбившись, і бакенбарди його були майже непомітні,— так він встиг зарости.

"І дівчина не впізнає",— подумав Кожущенко і тернув себе долонею по щоці: сам теж був у щетині.

— А як ті, наші? — запитав Серьога винуватим голосом.

— Врятовані,— буркнув Кожущенко.— Вертолїт викликали з Запоріжжя, всіх підібрав...

Цим самим газиком пізно вночі мн їдемо степом. Високий місяць бреде у хмарах. Вітер б'є по брезентовій халабуді.

Кожущенко тримаючи руки на кермі, спокійно розповідає мені цю історію, розповідає, що Серьога лежить ще в лікарні (ноги йому прихопило морозом), але незабаром випишеться.

Думки мої зараз, однак, не про Серьогу, вони про Кожущенка, про багатьох таких, як він, що долають у цю ніч бездоріжжя.

Снігу нема вже — знов розгасли дороги. Бачу перед собою великий степ і в ньому — далеко — маленький вогник. Він рухається. Вогник — то людина. Хтось веде там вантажну, чи легкову, чи, може, трактор... Вітаю тебе, невідомий вогнику! Доки ти є,— степ живий, ти душа цього степу, без тебе він був би як нічна холодна пустеля. Я жду, поки ти наближаєшся. Яким побачу тебе?